

Сямён Падокшын
(Мінск)

Выбранне караля, або *Прамова да Сената Андрэя Волана*

Сёмага ліпеня 1572 г. памёр кароль і вялікі князь Жыгімонт II Аўгуст (1520-1572). Памёр ён бяздзетным і на ім скончылася прамая мужчынская лінія дынастыі Гедымінавічаў або Ягелонаў. Востра паўстала пытанне выбарнага новага караля. Феодалы Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы прыйшлі да высновы, што каралём павінен стаць чужынец. Не толькі таму, што так пажадаў у сваім палітычным тастаменце нябожчык Жыгімонт Аўгуст, але і па прычыне агульнавядомай у палітычнай практыцы: каб пазбегнуць унутранай грамадзянскай вайны. Упершыню ў нашай гісторыі так зрабілі ў 862 г. продкі беларусаў, рускіх і фінаў („крывічы, славене, чудзь”), якія, згодна *Аповесці мінулых гадоў*, запрасілі на княжанне варагаў. Як вядома, першым полацкім князем, чыё імя захавалася ў летапісе, з’яўляўся вараг Рагвалод, бацька Рагнеды, ад якой пайшоў род беларускіх князёў. У гісторыі ВКЛ і Польшчы перыяд з 1572 па 1575 гг. атрымаў назву першага бескаралеўя. Прэтэндэнтамі на каралеўска-вялікакняжацкі трон былі французскі дафін Генрых Валуа (Валезы), аўстрыйскі прынц Эрнест і сын Івана IV Грознага царэвіч Фёдар. Паміж феадальнымі групамі, кожная з якіх імкнулася пасадзіць на прастол свайго кандыдата, пачалася напружаная палітычная барацьба, якая дасягнула свайго апагею на elekцыйным або выбарчым сойме 1573 г.

Прапанаваная чытачу *Прамова да Сената Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага аб тым, якім павінна быць праў-*

ленне дабрадзейнага караля, належыць Андрэю Волану (1530-1610), соймаваму паслу ад шляхты Ашмянскага павета, бяззменнаму сакратару пры каралях Жыгімонце II Аўгусте, Стэфане Баторыю, Жыгімонце III Вазе. Андрэй Волан быў не толькі высокапастаўленым каралеўскім чыноўнікам, але і кваліфікаваным юрыстам, тэрэтыкам права, вядомым палітолагам, філосафам, рэлігійным пісьменнікам. У год смерці караля Волан апублікаваў твор *Аб палітычнай альбо грамадзянскай свабодзе* (Кракаў 1572), які адразу зрабіў яго знакамітым. Менавіта на элекцыйным сойме 1573 г. Волан выступіў з вышэйпамянёнай прамовай, у якой ён, аўтарытэтны ў феадальных колах ВКЛ і Польшчы палітык, выклаў сваё бачанне постаці новага караля як палітычнага дзеяча і асобы. У прамове Волан не толькі прааналізаваў вынікі дзяржаўнай дзейнасці Жыгімонта II Аўгуста, адзначыўшы яго палітычныя пралікі і маральныя заганы, але і накрэсліў праграму гранічна патрэбных грамадству Рэчы Паспалітай рэформ, намаляваў аптымальны і, нават, ідэальны, этычны і палітычны вобраз новага караля.

У час, калі праходзіў элекцыйны сойм, Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае знаходзілася ў даволі складаным, калі не цяжкім, становішчы. У выніку Лівонскай вайны, якой не бачна было канца, ВКЛ страціла значную частку сваіх усходне-паўночных тэрыторый разам з Полацкам. Пагроза інкарпарацыі, якая зыходзіла з боку Маскоўскай дзяржавы, з'явілася адной з галоўных прычын заключэння палітычнай Люблінскай уніі (1569) паміж ВКЛ і Польшчай і ўтварэння федэратыўнай дзяржавы Рэчы Паспалітай. Разам з тым, на думку пэўнай часткі шляхты, у тым ліку і Андрэя Волана, ваенныя няўдачы ВКЛ з'яўляліся не толькі вынікам моцы рускай зброі, але і нядбайнасці, бездапаможнасці вялікага князя і караля Жыгімонта II Аўгуста, яго набліжаных, урада. Працягваліся ўварванні на паўднёвыя землі Украіны і Беларусі крымскіх татараў. Неўладкаваным заставалася ўнутрыпалітычнае жыццё краіны (шляхецкае свавольства, непавага да закону, недасканалая судовая сістэма і г.д.), нягледзячы на тое, што ў перыяд праўлення Жыгімонта II Аўгуста быў ажыццёўлены шэраг неабходных палітыка-адміністрацыйных пераўтварэнняў, усталявалася пэўная вельмі неабходная для грамадства верацярымасць, склаліся даволі спрыяльныя ўмовы для развіцця культуры, у тым ліку для развіцця нацыянальнай беларускай культуры.

Сваю прамову Волан адрасуе Сенату — вышэйшай палаце вальнага Сойма, у якую ўваходзілі найбольш уплывовыя духоўныя і свецкія феодальны Рэчы Паспалітай — каталіцкія біскупы, ваяводы, кашталіны, старасты і некаторыя іншыя службовыя асобы цэн-

тральной улады. Гэта тлумачылася тым, што ашмянскі сеймавы пасол лічыў: у існуючым грамадстве тон палітычнага, прававога і маральнага жыцця павінна задаваць і фарміраваць еўрапейска адукаваная і асвечаная магнацка-шляхецкая арыстакратыя тыпу Радзівілаў, Валовічаў, Сапегаў, Хадкевічаў, Дарагастайскіх і інш. Ніжэйшай палатай Сойма была пасольская ізба, у якую ўваходзілі прадстаўнікі павятовай шляхты, у тым ліку і аўтар *Прамовы да Сената*. Хутчэй за ўсё Волан агучыў сваю *Прамову* на агульным пасяджэнні дзвюх палат. Воланава *Прамова* не была прамовай утапіста, сацыяльнага летуценніка, а чалавека, грамадскага дзеяча, умудронага вялікім дзяржаўным вопытам, адэкватна інфармаваным пранаяўную сітуацыю ў краіне, добра ведаючым усе недахопы існуючай улады — заканадаўчай, выканаўчай, судовай.

Калі гаварыць пра агульную канцэптуальную пазіцыю Волана як сацыяльна-палітычнага мысліцеля і тэарэтыка права, то яе — зразумела, прыблізна і ўмоўна — можна параўнаць з сучасным неакансерватызмам. Ашмянскі сеймавы пасол лічыў, што для забеспячэння агульнага дабра і свабоды, менавіта, недатыкальнасці жыцця, годнасці і прыватнай уласнасці чалавека, неабходна моцная і асвечаная дзяржаўная ўлада, якая ў сваёй дзейнасці, у тым ліку і рэфарматарскай, строга і паслядоўна прытрымліваецца законапраўя, лічыцца з наяўнымі існуючымі сацыяльнымі, палітычнымі і прававымі ўмовамі і традыцыямі. Гэта быў прагрэсіўны шляхецкі неакансерватызм (г.зв. праграма „направы Рэчы Паспалітай”), які імкнуўся спалучыць рэнесансныя ліберальныя каштоўнасці з моцнай каралеўскай уладай, абмежаванай законам і прадстаўнічымі шляхецкімі інстытутамі. Абапіраючыся на вучэнне Платона пра дыялектыку свабоды, Волан геніяльна прадугадаў, што свабода як асноватворны прынцып сацыяльна-палітычнага жыцця, у рэнесансна-гуманістычнай інтэрпрэтацыі забяспечвае чалавеку яго неад’емныя натуральныя правы, а ў сярэднявечнай, феадальна-шляхецкай — вядзе да неўтаймаванага грамадскага свавольства, хаосу, беззаконнасці і, урэшце рэшт, да пагібелі дзяржавы.

У сваёй *Прамоўе да Сената* Андрэй Волан закранае шэраг актуальных і жыццёва важных як для Вялікага Княства, так і для Рэчы Паспалітай наогул, пытанняў. У першую чаргу, гэта пытанне знешняй небяспекі. З *Прамовы* вынікае, што дзяржаве пагражаюць „туркі, якія заўсёды імкнуцца да пашырэння сваёй імперыі”; „дзікае племя валахаў”; „Скіфія, якая прызвычалася насычаць сваю пражэрліваю пастку рабаваннем” (Волан мае на ўвазе крымскіх татар); і, нарэшце, „Масква”, якая „трымае ля нашых межаў вялікае войска, і калі мы не будзем пільнымі і не будзем мець арміі, здольнай нас

абараніць, то гэта страшыдла праглыне нас”. Трэба мець на ўвазе, што гэта было сказана ў часы вайны, калі значная частка беларускіх зямель, і ў тым ліку Полацк, былі акупаваны рускай арміяй. Волан у сваёй *Прамове* неаднакроць звяртаецца да пытання катастрафічных наступстваў Лівонскай вайны, вынікам якой былі „разбураныя маёнткі, залігчыя крывёю хаты, сіроты і няшчасныя ўдовы” і г.д. Вінаватым у паражэнні войска Рэчы Паспалітай Волан лічыў нябожчыка Жыгімонта Аўгуста, які „не выконваў належным чынам свой абавязак”, а таксама сенатараў, якія „не адвялі караля ад бяздзеянасці, не ўтаймавалі яго празмернае самавольства і ганарыстасць”.

У гэтай сувязі Волан узнімае галоўную праблему — праблему асобы новага караля, якога павінен выбраць Сойм. Вобраз новага караля, патрабаванні, якія яму абавязаны прад’явіць грамадства, Сойм, Сенат як дзяржаўнаму дзеячу і асобе, фармулююцца Воланам побач з вострай крытыкай палітычных і маральных якасцяў яго папярэдніка. Пры гэтым Воланам выкарыстоўваецца метад супрацьпастаўлення існага і належнага. Гэта пэўная філасофская ўмоўнасць, літаратурны прыём, якім карыстаўся старэйшы сучаснік Волана — Міхалон Літвін у сваім трактаце *Аб нормах татараў, літвінаў і масквіцянаў* (напісаны ў сярэдзіне XVI ст. і выдадзены ў Базелі ў 1615 г.), дзе супрацьпастаўлялася недасканалае грамадскае і духоўнае жыццё ВКЛ быццам бы ідэальнаму палітычнаму ладу і маральнаму стану крымскіх татар і Маскоўскай дзяржавы.

На думку Волана, чалавечая натура схільная не толькі да добра, але і да зла, асаблівасць гэта распаўсюджваецца і на дзяржаўных дзеячаў. „Ці ж мы не ведаем, — звяртаецца ён да сенатараў, — што многія гаспадары, добрыя па натуре, з часам і па міласці лёсу рабіліся заганнымі, бо не маглі ўтрымацца ад спакусы марных рэчаў і ў рэшце рэшт ператвараліся ў людзей фанабэрыстых, напышлівых, бязлігасных. Гісторыя сведчыць, што не было амаль ніводнага чалавека, атрымаўшага ўладу, які б спачатку адзначаўся бездакорным жыццём, а потым ператвараўся ў заганную асобу”. Менавіта такая метамарфоза, лічыць Волан, адбылася з нябожчыкам Жыгімонтам Аўгустам. Былы кароль, сцвярджае Волан, неаднакроць парушаў законы, у сваёй дзейнасці кіраваўся не агульным добром, а сваімі капрызамі, быў бяздзеяльным і пасіўным у той час, як абставіны патрабавалі рашучасці, настойлівасці, асабліва ў барацьбе са знешнімі ворагамі, заняўся ўнутранымі справамі, не стрымліваў свавольства шляхты, гандляваў чынамі і пасадамі, бескантрольна карыстаўся дзяржаўнай скарбніцай, больш клапаціўся пра свае, а не грамадскія інтарэсы і г.д.

„Усе мы добра ведаем, — абураўся ашмянскі сеймавы пасол, звяртаючыся да сенатараў, — што амаль усе грошы ў час праўлення караля-нябожчыка былі патрачаны на бескарысныя шматлікія табуны коней, конюхаў, кучараў, у той час як ніводнае ваеннае ўмацаванне, ніводная крэпасць, якія былі пабудаваны на межах, не былі забяспечаны належным гарнізонам і прыпасамі, каб паспяхова абараніцца ад нападу ворагаў. У выніку значная частка Літвы (ВКЛ — С. П.) апынулася пад чужой уладай”.

Аднак не меншая небяспека падпільноўвае грамадзян ВКЛ у самой краіне. У першую чаргу гэта феадальнае свавольства, бяздзейнасць каралеўскай улады, якая не ў стане дабіцца выканання існуючых законаў, эгаізм і тыранічныя звычкі самога караля. „І нават калі б нам не пагражала вонкавая небяспека, — сцвярджае Волан, — нашы грамадзяне не могуць сябе адчуваць спакойна ў сваёй краіне, у якой існуе магчымасць свабодна і беспакarana забіваць, што прыйшло да нас з мінулых вякоў і ўвайшло ў звычай. (...) Не мне Вам напамінаць пра тое, што тыран нясе пагібель народу, што вынікам заганнага праўлення караля з’яўляюцца страшэнныя спусташэнні і разбурэнні”. На думку Волана, грамадства не павінна „мірыцца з тым, што кароль не лічыцца з законам”, дазваляе сабе „рабіць усё, што яму ўздумаецца”.

Адной з галоўных заган праўлення былога караля Волан лічыў недасканаласць існуючай судовай сістэмы: „Паколькі правасуддзе з’яўляецца вартавым грамадскага спакою, кароль — які жыве ў бяздзейнасці і раскошы, пазбягае цяжкасцяў і цяжару судовых спраў, з дня на дзень зацягвае і заўсёды адкладвае іх — непазбежна з’яўляецца прычынай бяdot і няшчасцяў тых, хто звяртаецца да яго за правасуддзем. Судовая валакіта, зацягванне разбірацельства спраў у судзе, апрача таго, што прыносіць страты грамадзянам і даводзіць іх да поўнай галечы, зараджае ў іх думку пра панаванне ў нашай краіне беззаконня, асабліва ў адносінах да простых людзей”.

Не бездакорным з’яўлялася і прыватнае жыццё нябожчыка караля, які не прытрымліваўся „законнага і свяшчэннага шлюбу”. На думку кальвініста-мараліста Волана, „такія паводзіны выклікаюць гнеў магутнага Бога на ўсю дзяржаву, з’яўляюцца дрэнным прыкладам для ўсіх грамадзян”. І далей: „Як вельмі слушна сказаў Цыцэрон, юрліvasць перашкаджае разважлівасці, варожая розуму, асляпляючы яму вочы, ніякіх адносінаў не мае да дабрачыннасці. Не могуць шанаваць узвышанае і прыгожае тыя, хто ўсе свае думкі і намеры звяртае да нізкага і агіднага. (...) Маральныя заганы асляпляюць розумы гаспадароў, скажаюць дабрачыннасць, груба парашаюць справядлівасць судаводства” і г.д.

Адзначыўшы ўласцівыя Жыгімонту Аўгусту, як і наогул гаспадарам яго рангу, заганы, Волян малое вобраз ідэальнага кіраўніка дзяржавы. Мае рацыю Платон, сцвярджае сеймавы пасол ад Ашмянскага павета, што кіраванне дзяржавай гэта ахвярапрынашэнне і кароль, які займае гэту высокую пасаду, павінен з'яўляцца прычынай шчасця і дабрабыту ўсіх людзей краіны, усіх станаў. Таму, сцвярджае Волян, мы павінны выбраць караля, які будзе абараняць законы і звычаі народа, а не кіравацца сваімі асабістымі капрызамі, клапаціцца толькі пра сябе і прыносіць шкоду пажытку паспалітаму, народнай справе; караля, які б наладзіў наша жыццё, а ўсе яго думы былі б накіраваны на дабрабыт грамадзян; караля, які, адмовіўшыся ад сваіх асабістых інтарэсаў, усю сваю дзейнасць накіраваў бы ў напрамку паспалітага добрага. Вось тады, на думку Волана, адрадзіцца сапраўдная свабода, шчаслівае жыццё і агульная бяспека. Прыклады цнатлівасці, памяркоўнасці і гаспадарлівасці павінны зыходзіць ад караля, сцвярджае прамоўца.

Падкрэсліваючы вялікае значэнне выканаўчай улады, Волян разам з тым адводзіць істотную ролю ў грамадстве ўладзе прадстаўнічай і судовай. „Лічу, — звяртаецца да сенатараў Волян, — што наша дзяржава не зможа пераадолець зваліўшыся на яе бядоты сіламі, розумам, мудрасцю, мужнасцю толькі аднаго чалавека, калі да гэтай справы не будзеце прыцягнуты Вы, яго памочнікі. (...) Толькі сумесна з Вамі ён зможа прадбачыць усе небяспекі і абараніцца ад іх. Вы, шануюныя панове сенатары, павінны выходзіць караля, вучыць яго, як сумленна выконваць свае абавязкі, каб ён не змог памыліцца і каб Вас не абвінавачалі ў тым, што з'яўляецеся саўдзельнікамі яго злачынстваў”. Ашмянскі пасол ставіць перад членамі Сената пытанне рубам: калі дзяржава будзе мірыцца з каралеўскім свавольствам і беззаконнем, то сенатарам прыйдзецца „падзяліць віну” з каралём. Ніякі страх перад небяспекай і ніякая надзея на ўзнагароду, падкрэслівае Волян, не павінны стрымліваць годнага і адданага агульнаму дабру сенатара ад таго, каб ён гатовы быў супрацьстаяць свавольству караля і стрымліваць яго неразумныя дзеянні разумнымі парадзімі.

І ўсё ж, лічыць мысліцель, галоўнай перашкодай на шляху свавольства кіраўніка дзяржавы павінны быць законы. Яны „ўручаюцца каралю разам са скіпетрам”. Законы Рэчы Паспалітай, або Рэспублікі „прыняты для дабрабыту і карысці грамадзян” і кароль абавязаны іх строга прытрымлівацца. У адпаведнасці са сваімі калевінісцка-пурытанскімі маральнымі перакананнямі Волян нават патрабуе, каб быў прыняты закон, які рэгулюе прыватнае жыццё кіраўніка дзяржавы. Ашмянскі пасол заклікае сенатараў пазбавіць

караля магчымасці рабіць „публічны гандль чынамі і пасадамі”. „Няхай Сенат, — настойвае Волан, — возьме сабе гэту прэрагатыву і сам узводзіць ва ўсе чыны і звання, прычым толькі тых, чые беззаганнасць, працалобства і адданасць дзяржаве выпрабаваны, правяраны ў справе”. На думку Волана, каралю таксама трэба забараніць карыстацца дзяржаўнай скарбніцай без згоды Сената.

У сваёй *Прамоўе* Волан паставіў перад сенатарамі пытанне ўда-сканалення існуючай судовай улады. Справа ў тым, што да 1578 г. у Польшчы і 1581 г. у ВКЛ кароль і вялікі князь з’яўляўся вышэйшай апеляцыйнай судовай інстанцыяй. Аднак „судовая валакіта” была характэрная не толькі для судаў ніжэйшай, але і для суда вышэйшай інстанцыі, якой з’яўляўся кароль. Таму цалкам зразумела наступнае выказванне з *Прамовы* ашмянскага пасла: „Адкажыце мне, шануюныя панове сенатары, якая судовая справа, якая цяжба, прадстаўленая ў якасці апеляцыі каралю для тэрміновага разгляду, не адкладвалася „да заўтра”, што б не адбылося?!”

Волан лічыць, што неабходны закон, згодна якому кароль павінен даць абавязацельства, што не будзе зацягваць разгляд любой судовай справы больш трох дзён, хутка прыме рашэнне і даб’ецца яго выканання.

Выбар Сойма 1573 г. аказаўся няўдалым. Каралём быў абраны Генрых Валуа, які праз шэсць месяцаў збег у Парыж. Аднак за час свайго кароткага каралявання ён паспеў падпісаць т.зв. Генрыхавы артыкулы, згодна якім Рэч Паспалітая абвешчалася шляхецкай рэспублікай з выбраным каралём, улада апошняга была значна абмежавана Соймам, уводзілася роўнасць усіх хрысціянскіх веравызнанняў.

Больш удалым быў выбар элекцыйнага Сойма 1575 г., які абвясціў каралём і вялікім князем Стэфана Баторыя (1576-1586). Менавіта Баторый больш-менш адпавядаў таму палітычнаму і этычнаму ідэалу, які намалюваў у сваёй *Прамоўе да Сената* Андрэй Волан. 30 жніўня 1579 г. арміяй Рэчы Паспалітай, якой кіраваў Баторый, таленавіты і вопытны палкаводзец быў узяты Полацк, маскоўскі гарнізон капітуляваў. Хутка ваенныя дзеянні ўжо вяліся на рускай зямлі. У 1580 г. Баторыеву войску здаліся крэпасці Усвяты, Вялікія Лукі, Невель, Старая Руса. Быў абложаны Пскоў. 15 студзеня 1582 г. Маскоўская дзяржава вымушана была падпісаць з Рэччу Паспалітай перамір’е, згодна якому адмаўлялася ад Полацкай зямлі і Лівоніі. Сваім прывілеем Баторый пацвердзіў усе шляхецкія правы і свабоды, і што асабліва важна — канфедэрацыйны лад Рэчы Паспалітай, што рабіла ВКЛ адносна незалежнай, суверэннай дзяржавай. У адпаведнасці з воланавымі рэ-

камендацыямі Баторый умацаваў цэнтральную ўладу, утварыў вышэйшую апеляцыйную судовую інстанцыю — Галоўны трыбунал ВКЛ (1581). Кароль і вялікі князь правёў ваенную рэформу, якая ўмацавала армію. Ён жа з'яўляецца заснавальнікам Віленскага універсітэта (1579).

Такім чынам, рэкамендацыі Волана, якія змяшчаліся ў яго *Прамоўе да Сената* часткова былі ўлічаны ўрадам новага караля. Вялікую ролю ў іх наступнай рэалізацыі адыграў палітычны аднадумец Волана канцлер Вялікага Княства Літоўскага Леў Сапега. Але гэта асобная тэма.

Аналіз творчай спадчыны Андрэя Волана дае падставу меркаваць, што ён быў знаёмы не толькі з філасофіяй і палітычнай думкай антычнасці (Платон, Арыстоцель, Цыцэрон), але і з сачыненнямі італьянскіх філосафаў і палітычных мысліцеляў эпохі Адраджэння, у прыватнасці Нікало Макіявелі (1469-1527), аўтара твораў *Гасудар*, *Разважанні пра першую дэкаду Ціта Лівія*, *Гісторыя Фларэнцыі* і інш. Некаторыя ідэі Волана сугучны ідэям Франчэска Гвічардзіні (1483-1540), творы якога (*Гісторыя Фларэнцыі*, *Разважанні аб прамовах Макіявелі*, *Дыялог пра кіраванне Фларэнцыяй*, *Гісторыя Італіі* і інш.) былі напісаны ў першай палове XVI ст., а ўбачылі свет толькі ў сярэдзіне XIX ст. Воланаўскі этычны трактат *Пра шчаслівае жыццё, або Вышэйшае чалавечае дабро* (1596) напісаны пад відавочным уплывам дыялога Ларэнца Валы *Пра асалоду, або пра сапраўднае і фальшывае дабро* (перш. пал. XV ст.) як своеасаблівая палемічная альтэрнатыва.

Адзначым сугучнасць некаторых ідэй сакратара ўрада Фларэнцыйскай рэспублікі і сакратара ўрада Вялікага Княства Літоўскага. Як і Волан Макіявелі лічыў, што: пазбавіць дзяржаву ад міжусобіц і беззаконня можна не інакш, як „даўшы ёй добрае кіраванне”¹; без моцнай арміі „ўлада не трывала”²; „гасудар ніколі не павінен быць бяздзейным”³; гаспадар абавязан быць ашчадным⁴; не заслугоўвае павагі нясталы, лёгкадумны, спешчаны, нерашучы кіраўнік дзяржавы⁵; вопытны і разумны гаспадар будзе падтрымліваць адзінства ў грамадстве⁶; гасудар абавязкова павінен быць адукаваным і мудрым, („Вось правіла, — піша Макіявелі, — якое не ведае выключэнняў: „Гасудару, пазбаўленаму мудрасці, добрыя парады не пры-

¹ Н. Макиавелли, *Избранное*, Москва 1999, с. 387.

² Там жа, с. 409.

³ Там жа, с. 412.

⁴ Там жа, с. 414-415.

⁵ Там жа, с. 422.

⁶ Там жа, с. 433.

носяць карысці”), падтрымліваць і абапірацца на людзей таленавітых, садзейнічаць развіццю земляробства, рамёстваў, гандлю⁷. „Розум кіраўніка, — сцвярджаў Макіявелі, — пазнаецца ў першую чаргу па тым, якіх людзей ён да сябе набліжае”⁸. Гэтую ж думку выказвае і Андрэй Волан у сваім трактате *Пра гасудара і яго асабістыя дабрачыннасці*⁹, а таксама Сымон Будны ў сваёй працы *Пра свецкую ўладу*. Макіявелі, як і ўслед за ім Волан (пра што сведчаць усе воланавы творы, у тым ліку і *Прамова да Сената*), вялікую ролю надаваў законам. „Падвойную славу заслужыць той, хто, атрымаўшы ўладу, узмоцніць яе добрымі законамі”, — сцвярджаў італьянскі мысліцель у сваёй галоўнай і найбольш вядомай працы *Гасудар* (напісана прыблізна ў 1513 г., выдадзена — у 1532, пасмяротна). Абсалютна супадаюць думкі Макіявелі і Волана пра дыялектыку форм кіравання: пры пэўных умовах, лічаць і той, і другі, манархія ператвараецца ў тыранію, арыстакратыя — у алігархію, дэмакратыя — у анархію¹⁰. Як вядома, першакрыніца гэтай ідэі — палітычнае вучэнне Платона. І нарэшце, асноўная катэгорыя, на якой будзецца палітычная тэорыя і Макіявелі, і Волана, і, дарэчы, Сапегі — катэгорыя свабоды. Зразумела, што побач з ідэйным супадзеннем у поглядах Макіявелі і Волана маюцца істотныя разыходжанні, але гэта асобная тэма.

Што тычыцца Гвічардзіні, то некаторыя яго ідэі таксама прысутнічаюць у творах Волана, хоць апошні, зразумела, не чытаў яго сачыненняў, аднак, як прынята лічыць, гэтыя ідэі луналі ў еўрапейскім інтэлектуальным павеіры. У прыватнасці, гэта ідэя дыялектыкі манархіі і тыраніі, якая была ўласціва і Макіявелі і, перш за ўсё ідэя змешанага кіравання, г.зн. ідэя такой палітычнай формы, якая ўбірала добрыя якасці некалькіх. Як справядліва адзначае І. Ф. Ракіцкая, такая палітычная мадэль „была накіравана на выпрацоўку крытэрыяў раннебуржуазнага рэспубліканізму, у тым ліку і прынцыпу канстытуцыяналізму”¹¹, што даволі выразна наглядаецца ў творах як Волана, так і Сапегі¹².

⁷ Там жа, с. 438-441.

⁸ Там жа, с. 439.

⁹ А. Волан, *О государе и его личных добродетелях; Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII в.*, Мінск 1991, с. 48-49.

¹⁰ Н. Макиавелли, *Избранное*, Москва 1999, с. 463-464

¹¹ *История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение*, Москва 1986, с. 329.

¹² С. А. Падокшын, *Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага*, Мінск 1990, с. 204-226.

Прамова да Сената Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага, або Якім павінна быць праўленне дабрачыннага караля (1573)

Вельмі шануўныя панове сенатары! Прыйшоў час, калі, апынуўшыся ў цяжкім становішчы дзяржава, звяртаецца да Вашай дапамогі. Так склаліся абставіны, распарадзіўся лёс, што калі неадкладна Вы не прыйдзеце на дапамогу нашай рэспубліцы, яна — і гэта ўсім бачна — апынецца на мяжы пагібелі. Кароль і вялікі князь Жыгімонт Аўгуст — нябожчык. Памёр сваёй смерцю той, хто па нашых звычаях і законах з'яўляецца адзіным захавальнікам грамадскага спакою і міру ў дзяржаве. Аднак спадзявацца на працяглае захаванне міру немагчыма, таму што ворагі, якія пагражаюць нам, вельмі шматлікія і моцныя.

Туркі, якія заўсёды імкнуцца да пашырэння сваёй імперыі, спяць і бачаць, як бы захапіць землі нашай дзяржавы, якая страціла свайго гаспадара. Не выключана, што дзікае племя валахаў, якое не так даўно прынесла шмат крыўд нашым людзям, рыхтуецца да новага набегу. Не прапусціць зручнага моманту і Скіфія, якая прызвычалася насычаць сваю пражэрліваю пастку рабаваннем і стала точыць супраць нас свае вострыя зубы. Масква ж, як нам дакладна вядома, трымае ля нашых межаў вялікае войска, і калі мы не будзем пільнымі і не будзем мець арміі, здольнай нас абараніць, то гэта страшыдла (не жадаю рабіць благіх прадказанняў) праглыне нас.

І нават калі б нам не пагражала вонкавая небяспека, нашы грамадзяне не могуць сябе адчуваць спакойна ў сваёй краіне, у якой існуе магчымасць свабодна і беспакarana забіваць, што прыйшло да нас з мінулых вякоў і ўвайшло ў звычай.

Усе гэтыя бядоты рэальна пагражаюць нашай дзяржаве, і ў Вашай уладзе, шануўныя панове сенатары, выратаваць яе ад пагібелі. Вы ж увасабляеце саму дзяржаву, і Ваш свяшчэнны доўг і ганаровы абавязак рупліва і аддана захоўваць і абараняць яе дабрабыт. Разам з тым я мяркую, што няма больш дзейнага сродка пазбавіць нашу дзяржаву ад названых бядот, чым без усякага прамаруджвання, у адпаведнасці з мудрым і пільным розумам, з аднадушнай Вашай згоды выбраць новага караля замест нябожчыка. Я сцвярджаю караля, а не тырана, які будзе абараняць законы і звычаі нашага народа, а не кіравацца сваімі асабістымі капрызамі, клапаціцца толькі пра сябе і прыносіць шкоду пажытку паспалітаму, на-

роднай справе. Караля, які б наладзіў наша жыццё, а ўсе яго думы былі накіраваны на дабрабыт грамадзян, які б, адмовіўшыся ад сваіх асабістых інтарэсаў, усю сваю дзейнасць накіраваў у напрамку паспалітага добрага, грамадскага дабрабыту. Вось тады абавязкова адраджэнне сапраўднай свабоды, шчаслівае жыццё і агульная бяспека. І сапраўды, няма больш зручнага шляху для дасягнення агульнага добра, чым, калі гаспадар будзе ісцінным і першым захавальнікам і выканальнікам законаў, не будзе патураць і пакідаць беспакаранымі ўсё ліхадзейства, ухіляцца ад пакарання людзей карыслівых і злачынных. Прыклады цнатлівасці, памяркоўнасці і гаспадарлівасці павінны зыходзіць ад караля, і калі б у грамадстве запанавала бездакорная маральнасць, якімі б дабротамі напоўнілася наша рэспубліка, бо нічога так не дзейнічае на паслухмяных грамадзян, як станоўчы прыклад караля.

Аднак, такі лёс караля, што яго жыццё ва ўсіх на вачах. Нішто не можа быць схавана ад людской цікаўнасці, а ўсялякая тайна хутка становіцца набыткам погаласу. Што б кароль не рабіў за глухімі мурамі або ў сваёй спальні, хутка становіцца вядома народу. Ніхто не лічыць ганебным рабіць тое, што, як яму вядома, робіць кароль, і ніхто не будзе рабіць тое, што сам кароль не робіць. Таму дабрабыт рэспублікі залежыць ад выбарнага на трон з боскай дапамогай дабрачыннага караля, бо нішто так не шкодзіць дзяржаўнай справе, як разбэшчаны правіцель. Не мне Вам напамінаць пра тое, што тыран нясе пагібель народу, што вынікам злачыннага праўлення караля з'яўляюцца страшэнныя спусташэнні і разбурэнні... Калі б мы маглі выбраць караля, які б кіраваў найлепшым чынам, мы былі б упэўнены, што дзяржаве нашай нішто не пагражае, а сама дзяржава змагла б гэта засведчыць.

Аднак, сучасны стан спраў усяму гэтаму супярэчыць: разбураныя маёнткі, залітыя крывёю хаты, сіроты і няшчасныя ўдовы, незліч бязлігасных злачынстваў і жахлівых блюзнерстваў, безабаронная дзяржава ў час вайны. А таму, вельможныя панове сенатары, з'яўляючыся сведкамі ўсяго гэтага, прыкладзіце вышэйшыя намаганні ў выбранні такога караля, каб той, каго Вы выбяраце, садзейнічаў дабрабыту Радзімы, а не яе пагібелі. Неабмежаванае права выбарнага караля будзе лічыцца неабдуманым і заганным, калі стрыно ўлады Вы ўручыце таму, хто па прычыне заганных уласцівацца ў і неспрактываванасці непазбежна пацерпіць няўдачу. Павінны помніць, што ў чалавечым розуме маецца шмат таямнічых куткоў, а ў людскіх душах тоіцца шмат заганаў і таму вельмі часта той, хто на першы погляд выглядае дабрачынным, на самой справе аказваецца распусным. Ці ж мы не ведаем, што многія гаспада-

ры, добрыя па натуре, з часам і па міласці лёсу рабіліся заганнымі, бо не маглі ўтрымацца ад спакусы марных рэчаў і ў рэшце ператвараліся ў людзей фанабэрыстых, напышлівых, бязлітасных. Гісторыя сведчыць, што не было амаль ніводнага чалавека, атрымаўшага ўладу, які б спачатку адзначаўся бездакорным жыццём, а потым ператвараўся ў заганную асобу. Таму нельга не ўлічваць таго, што мы можам памыліцца ў выбранні караля, прынамсі, добрага караля, аднак, калі мы адмовімся ад гэтага, цяжар улады ляжа на Вашы плечы, шаноўныя панове сенатары.

Лічу, што наша дзяржава не зможа пераадолець зваліўшыся на яе бядоты сіламі, розумам, мудрасцю, мужнасцю толькі аднаго чалавека, калі да гэтай справы не будзеце прыцягнуты Вы, яго памочнікі. Здольнасці аднаго чалавека абмежаваныя і ненадзейныя, і наш гаспадар наўрад ці зможа пераадолець усе тыя нягоды, якія навіслі над нашай дзяржавай. Толькі сумесна з Вамі ён зможа прадбачыць усе небяспекі і абараніцца ад іх. Вы, шаноўныя панове сенатары, павінны выходзіць караля, вучыць яго як сумленна выконваць свае абавязкі, каб ён не змог памыліцца і каб Вас не абвінавачалі ў тым, што з'яўляецеся саўдзельнікамі яго злачынстваў. Калі дзяржава і грамадства будуць мірыцца з тым, што кароль не лічыцца з законамі, дазваляе сабе рабіць усё, што яму ўздумаецца, то Вам, шаноўныя панове сенатары, хоць Вы і не вінаватыя, давядзецца падзяліць з ім віну, і грамадства, нарэшце, зразумее, што кароль грэбуе законам і ва ўсіх справах кіруецца сваімі капрызамі, а не розумам. Сёння, калі рэспубліка ў Вашай асобе ўзводзіць новага караля на трон, яна не будзе цяпець, калі на гэтым троне апынецца парушальнік законаў. Каралю ад Бога прадпісаны пэўныя нормы паводзінаў і ён павінен быць навучаны і выхаваны так, каб кіравацца імі на працягу ўсяго жыцця і пазбягаць ўсяго таго, што супярэчыць гэтым нормам. Калі кароль пры Вашым патуранні парушае законы, выкарыстоўвае ўладу не дзеля агульнага добра, а на агульную пагібель, а Вы, шаноўныя панове сенатары, не перашкаджаеце яго празмернаму ўладалюбству, тым самым Вы бярэце на сябе віну за дрэннае кіраванне і бядотнае становішча рэспублікі.

Не буду пералічваць усе тыя нягоды, якія наваліліся на нашу дзяржаву, таму, што нябожчык кароль не выконваў належным чынам свой абавязак. Таму Вы, успомніўшы ўсе паражэнні нашай рэспублікі і ўволю аплакаўшы дрэнны стан нашых спраў, неадкладна і энергічна возьмецеся за іх выпраўленне, бо разладжаныя справы можна выправіць толькі прыняўшы неабходныя меры. Аднак, шаноўныя панове сенатары, не магу не звярнуць вашай увагі на тое, што ў значнай ступені Вы самі з'яўляецеся віноўнікамі ўсіх нашых

бядотаў! Так, так, Вы, таму што не адвялі караля ад бяздзейнасці, не ўтаймавалі яго празмернае самавольства і ганарыстасць. Зразумела, не трэба думаць, што нябожчык кароль быў настолькі дурным і абьякавым, што сам бы не змог вярнуцца з памылковага шляху на шлях ісцінны, або зрабіць гэта з Вашай дапамогай, калі б Ваша пачуццё абавязку не здрадзіла Вам, калі б Вас не ахапіў страх. Не трэба было баяцца, калі гэты, па сутнасці, добры і рахманы чалавек, рэзка абрываў свайго апанента, бо, як вядома, вялікая бяда прыходзіць непрыкметна. Ніякі страх перад небяспекай і ніякая надзея на ўзнагароду не павінны стрымліваць годнага і адданага агульнаму дабру сенатара ад таго, каб ён, чалавек, які добрасумленна выконвае свой грамадзянскі абавязак, гатовы быў выступіць супраць разбэшчанага свавольства караля і стрымліваць яго страсці разумнымі парадамі.

Аднак, найбольшую апору для папярэджання свавольства і разбэшчанасці караля сенатары знойдуць, звярнуўшыся да законаў, бо разам са скіпетрам каралю ўручаюцца пэўныя законы, якія ён абавязваецца заўсёды і ўсюды выконваць. Я маю на ўвазе не толькі законы рэспублікі, якія прыняты для дабрабыту і карысці грамадзян і прытрымлівацца якіх заўсёды прысягае новы кароль. Я патрабую, каб быў унесены і прыняты разумны закон аб прыватным жыцці караля, якому ён павінен будзе няўхільна падпарадкоўвацца, і сенатары абавязаны аднадушна заахвочваць да гэтага.

Вельмі добрым прыкладам у гэтым з'яўляецца рэспубліка Венецыя, дзе адразу ж пасля смерці галавы дзяржавы прызначаюцца некаторыя, найбольш надзейныя грамадзяне, якія ўважліва вывучаюць усе справы, якія вёў галава дзяржавы і высвятляюць усё тое, што ён зрабіў насуперак законам. Разам з тым, яны ўводзяць новыя законы, якім павінен падпарадкоўвацца новы галава рэспублікі, а таксама прымаюць пастанову, згодна якой пераемнік нябожчыка караля павінен выбірацца агульным галасаваннем.

Натхнёныя гэтым цудоўным прыкладам, тое самае павінны зрабіць і Вы, калі хочаце ўтаймаваць свавольствы караля, хаця было б лепш, каб кароль быў пазбаўлены гэтай заганы. Я лічу таксама, што гэты годны павагі і вельмі неабходны закон, які тычыцца асобы караля, павінен прадугледжваць, што кароль абавязаны прытрымлівацца законнага і свяшчэннага шлюбу і не ганьбіць сябе распустай, бо такія паводзіны выклікаюць гнеў магутнага Бога на ўсю дзяржаву, з'яўляюцца дрэнным прыкладам для ўсіх грамадзян.

Агульнавядома, што маральныя заганы каралёў былі прычынай вельмі цяжкіх бядотаў многіх дзяржаў, а самі каралі, якія вялі ганебнае і распуснае жыццё, ніколі не паміралі смерцю, годнай пава-

гі. Каб прасты народ у далейшым змог найлепшым чынам браць прыклад з спосабу жыцця каралёў — бо дэкрэты не стрымліваюць грамадзян ад злачынстваў — паўсядзённае жыццё караля павінна заахвочваць іх да ўсялякіх дабрачыннасцяў і дзе-калі будзе выяўлена злачыннае пралюбадзеіства — каралі павінны даводзіць яго да агульнага ведама, а вінаватых караць ганьбай і знявагай. Але ж з якім тварам і з якой рашучасцю змогуць яны асуджаць гнюсныя ўчынкі іншых, калі самі не без граху!

Не, не рашацца яны калі-небудзь асуджаць або ганіць такі спосаб жыцця, або лічыць, што неразумна адмаўляцца ад вельмі прыёмнай прыправы жыцця, якой з'яўляюцца распусныя пачуцці. Як вельмі слухна сказаў Цыцэрон, юрлівае перашкаджае разважлівае, варожае розуму, асляпляючы яму вочы, ніякіх адносінаў не мае да дабрачыннасці. Не могуць шанаваць узвышанае і прыгожае тыя, хто ўсе свае думкі і намеры звяртае да нізкага і агіднага. О, калі б Бог паставіў на чале дзяржавы караля, які б пахвальна адзначаўся ўстрыманасцю і цнатлівасцю, каб мы змаглі пабачыць, што гэта смярдзючая зграя распусных ваўкоў выгнана з каралеўскага двара, а таксама змаглі сказаць, што каралеўскі двор — гэта крыніца і прычына ўсіх дабрачыннасцяў, а не натоўп нягоднікаў! Якія подлыя і ганебныя справы рабіліся да гэтай пары паўсюдна, на ўсіх нашых слаўных соймах, якія паскудствы не баяліся чыніць некаторыя! Сэрца абліваецца крывёю ад успамінаў пра ўсе ліхадзеіствы і шукае абароны. Мы па праву можам паставіць у віну мярзотнай распусце злачынных пралюбадзеяў натрапіўшае нас бо скае пакаранне, паўсюдную ганьбу нашых няшчасных зямель. Бо скае накіраванне не падманвае нас, яно наперад паведаміла нам і пацвердзіла самім жыццём, як мы будзем пакараны за грахі нашы. Таму выбраны кароль, які павінен з'яўляцца для нас прыгожым прыкладам цнатлівасці і сумленнасці, абавязаны — што відавочна — быць першым вартавым бездакорнага шлюбу, знаходзіцца на вышэйшай прыступцы ўсіх дабрачыннасцяў, быць аздоблены гэтымі высокімі знакамі ўзнагароды.

Калі загана паразіла сэрца караля і ён апынуўся пад яе ўладай, ён ужо не зможа належным чынам выконваць ускладзеныя на яго абавязкі, карыстацца ўладай, несці цяжар судовых спраў. Бо маральныя заганы асляпляюць розумы гаспадароў, скажаюць дабрачыннасць, груба парушаюць справядлівасць судаводства. Марнатраўца, які лёгкадумна разбазарвае сваю ўласнасць, зразумела, не прытрымліваецца строга маральных заветаў і лёгка парушае правілы судаводства, у судовых справах ён кіруецца толькі сваімі пачуццямі. Таму высокія пасады ў грамадстве атрымліваюць не тыя,

чыя цнота і працалюбства відавочныя, а тыя, хто дае шмат золата і срэбра. Немагчыма выказаць словамі, якія бядоты нясе дзяржаве дадзеная акалічнасць. У выніку лёгкадумныя людзі, якія страцілі сваю ўласнасць, займаюцца рабаўніцтвам і насілле, сцвярджаюцца ва ўладзе, здзіраюць скуру з няшчаснага простага народа і насычаюцца амаль што крывёю грамадзян. У гэтых умовах прытуляюцца шчырыя і сумленныя якасці добрых людзей, млява ўшаноўваецца дабрачыннасць і ўзнікае меркаванне, што ўзнагароды і пасады даступныя толькі тым, хто багаты і можа іх купіць.

Добрачыннасць, шаноўныя панове сенатары, павінна звяртацца да самой сябе і яна сама па сабе з'яўляецца самай высокай узнагародай. Аднак не многія маюць такі моцны характар, каб не падпарадкоўвацца выпадку, прымаць дабро і адмаўляць загану, вызначаць, што ёсць дабрачыннасць, а што — амаральнасць. З другога боку, ніякае саперніцтва не з'яўляецца такім небяспечным, як саперніцтва багатых і знатных грамадзян. Усімі сродкамі неабходна пазбавіцца ад яго, бо ў адваротным выпадку адбудзецца страшэнны раскол у грамадстве: адны — дабрачынныя і працалюбівыя, але не багатыя, другія — уладальнікі багатых маёнткаў і маючыя вялікую ўладу, але заганныя дармаеды. Да таго часу, калі такі раскол будзе існаваць у грамадстве, ніякай трывалай грамадзянскай згоды, ніякага ўзаемаразумення паміж грамадзянамі не будзе, бо няма нічога настолькі святага і трывалага, што б не знявечыла і не зруйнавала бязмежная прага багацтва. Гаспадар, які прыходзіць да ўлады і якому ўласціва адзінае пачуццё — прага бязмежнага асабістага абагачэння і ваеннай здабычы, які прагне авалодаць уласнасцю сваіх грамадзян, звычайна ператвараецца ў пачварную прорву, якая паглынае ўсё, аднак не можа здаволіцца і насыціцца.

Такім чынам, перш за ўсё неабходна пазбавіць караля магчымасці задавальнення свайго карысталюбства, не дазваляць, каб ён ладзіў публічны гандаль чынамі і пасадамі. Няхай Сенат гэтую прэрагатыву возьме сабе, сам узводзіць ва ўсе чыны і званні, прытым толькі тых, чыя беззаганнасць, працалюбства і адданасць дзяржаве выпрабаваны, правераны ў справе, да таго ж, пытанне гэта трэба вырашаць агульным галасаваннем сенатараў, а не па чыёйці волі. Мяркую, што знакамітым грамадзянам або сенатарам неабходна забараніць каралю карыстацца без іх згоды дзяржаўнай скарбніцай, каб ён больш клапаціўся пра пажытак паспаліты, а не пра свае прыватныя інтарэсы.

Пара ўжо зразумець каралю, што дзяржаўная скарбніца Рэчы Паспалітай створана дзеля агульнага грамадскага дабра, абароны Айчыны, а не для раздачы грошай і маёнткаў тым грамадзянам,

якія з'яўляюцца яго прыхільнікамі, а кароль гэтым фанабэрыцца; што дзяржаўная скарбніца створана на выпадак гранічнай патрэбы, а таксама для таго, каб не загасла сапраўдная і заслужаная веліч караля. Зразумела, што многія грамадзяне сумленна набываюць сваё багацтва, стараннем, руплівасцю, працай павялічваюць асабістую ўласнасць і ўласнасць сваіх нашчадкаў. Кароль жа павінен перавышаць усіх у дзяржаве не багаццем, не золатам і срэбрам, а шматлікімі дабрачыннасцямі і славытымі справамі. А паколькі добрая слава, незалежна ад волі караля, жыве вечна, ён павінен працаваць і старанна імкнуцца да таго, каб пакінуць пра сябе слаўную памяць, якую будуць шанаваць усе добрыя людзі. І памяць гэтая набываецца не вялікімі маёнткамі, не бляскам каштоўных каменяў і прыгажосцю шатаў, а працалюбствам, мужнасцю, вялікадушнасцю, дабрачыннасцю, прастатой, высакароднасцю. Дарэчы, усе гэтыя сціплыя дабрачыннасці затушоўваюцца, калі карыстальніцтва — крыніца ўсіх заган — аблытвае чыйсьці розум. Трэба было б таксама вызначыць мяжу для каралеўскіх расходаў, каб кароль не меў права дамагацца празмернай раскошы і неабсяжных маёнткаў і не траціў вялікія сродкі на нікчэмныя рэчы, не марнаваў тое, што павінна быць выкарыстана на неадкладныя патрэбы дзяржавы. Усе мы добра ведаем, што амаль усе грошы ў час праўлення караля нябожчыка былі патрачаны на бескарысныя шматлікія табуны коней, коняхаў, кучараў у той час, як ніводнае ваеннае ўмацаванне, ніводная крэпасць, якія былі пабудаваны на межах, не былі забяспечаны належнымі гарнізонамі і прыпасамі, каб паспяхова абараніцца ад нападу ворагаў.

У выніку, значная частка Літвы (Вялікага Княства Літоўскага — С. П.) апынулася пад чужой уладай і гэта адбылося не па прычыне моцы і мужнасці ворагаў, а з-за драхласці крэпасцяў, з-за таго, што яны былі пазбаўлены ваенных гарнізонаў, або з-за недахопу харчоў у тых, хто абараняўся. Да таго ж, мне не вядома, якія храмы, якія збудаванні, якія дамы былі ўзведзены ў сувязі з каласальнымі расходамі караля. Я не чуў, каб знайшоўся хто-небудзь з сенатараў, які б быў узрушаны вялікімі тратамі грамадскіх грошай і ганіў лёгкадумную безразважлівасць караля мужным словам. Адсюль вынікае, што неабходна ў будучым прадугледзець, каб скарбнікі не распараджаліся грашыма па асабістым загадзе караля, але толькі з санкцыі сената, прычым выключна на неадкладныя патрэбы рэспублікі.

Не магу таксама ўмаўчаць аб тым, што, паколькі правасуддзе з'яўляецца вартавым грамадскага спакою, кароль — які жыве ў бяздзейнасці і раскошы, пазбягае цяжкасцяў і цяжару судовых спраў; з дня на дзень зацягвае і заўсёды адкладае іх — непазбежна з'яўля-

еща прычынай бядот і няшчасцяў тых, хто звяртаецца да яго за правасуддзем. Судовая валакіга, зацягванне разбірацельства спраў у судзе апрача таго, што прыносіць страты грамадзянам і даводзіць іх да поўнай галечы, зараджае ў іх думку пра панаванне ў нашай краіне беззаконня, асабліва ў адносінах да простых людзей, а таксама пра беспакаранасць злачынцаў. Адкажыце мне, шаноўныя панове сенатары, якая судовая справа, якая цяжба, прадстаўленая ў якасці апеяльцы каралю для тэрміновага разгляду, не адкладвалася „да заўтра”, што б не адбылося?!

Як вядома, апеяльцы ў выпадку судовай несправядлівасці павінна дапамагчы чалавеку дамагчыся правасуддзя, між тым, кожны, безумоўна, перакананы, што кароль, які не любіць працаваць, не будзе займацца ні чыёй судовай справай і пастараецца зацягваць яе без канца. Дык няхай жа ў справу ўмяшаецца закон, згодна якому кароль павінен даць абавязацельства, што не будзе зацягваць разгляд любой судовай справы больш трох дзён, хутка прыме рашэнне і даб’ецца яго выканання. Той, хто абавязаны клапаціцца пра ўсіх, не павінен драхлець у саромнай бяздзейнасці, пагарджаць пажыткам паспалітым, паважаць толькі людзей высакароднага паходжання. Мае рацыю Платон, які лічыў, што кіраванне дзяржавай гэта ахвярапрынашэнне, і як усе смяротныя залежаць ад самога Бога як ад вышэйшага добра, так і кароль, які займае гэтую высокую пасаду, павінен з’яўляцца прычынай шчасця і дабрабыту ўсіх. Як павінна быць прыемна і ганарова каралю, які ведае, што дзякуючы яго пільнасці абаронена жыллё людзей, дзякуючы яго няспынаму працалюбству захоўваюцца агульны спакой і штодзённыя справы людзей, дзякуючы яго намаганням — вольны час усіх! У гэтым выпадку неабходна лічыць, што кароль сапраўды з’яўляецца намеснікам бессмяротнага Бога на Зямлі, бо падобна самаму хуткаму свяцілу — Сонцу, як піша Пліній, ён звычайна ўсё бачыць, усё чуе, усім дапамагае, усюды прысутнічае нязваны, быццам бы Гасподзь Бог. Між тым, да папярэдняга караля людзям вельмі цяжка было падступіцца, яго зачынены дзверы заўсёды абложваў натоўп; больш правільна было назваць караля вядомым Паліфемам, які бавіцца ў сваёй пячэры, або пачварай, небяспечнай для роду чалавечага, і цалкам відавочна, што наўрад ці праявіць сябе ў вайсковай справе той, хто ў грамадзянскіх справах не адзначаецца працалюбствам, вельмі марудлівы і лянiвы. Той, хто стаіць на чале дзяржавы і з-за бяздзейнасці не ахоўвае ... мір у краіне і свабоду народа, не абараняе са зброяй у руках ад ворагаў краіну, той — і гэта відавочна — гатуе Рэчы Паспалітай спусташэнне і пагібель. Находзячыся на вяршыні ўлады і закінуўшы ўсе справы, ён гатуе

краіне зневажальную і нікчэмную долю. Шаноўныя панове сена-тары, Ваш абавязак зводзіцца да таго, каб знайсці сродак пазба-віць дзяржаву ад гэтага няшчасця, дабіцца, каб кароль, які будзе правіць намі, быў абмежаваны пэўнымі рамкамі законаў, і калі ён будзе дрэнна выконваць свой абавязак, Ваш доўг і ў Вашай уладзе будзе прыцягнуць яго да адказнасці. Бо ўсякае невыкананне і па-рушэнне законаў каралём наносіць дзяржаве шкоду, а ў Вашай агід-най ліслівасці, якая разбэшчвае розум караля і дае волю яго кап-рызам, па справядлівасці змяшчаецца крыніца ўсіх нашых бядот.

Я СКАЗАЎ (ДІХІ)

Пераклад з лацінскай мовы выкананы А. Я. Цукерманам і С. А. Падокшыным па выданні: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, wyd. S. Czubek, Kra-ków 1906.